

В.І. Вернадського, природно, глибокого ворожий матеріалізму і нашому сучасному життю, нашому соціалістичному будівництву».

Полеміка продовжувалася й далі, не зважаючи на те, що Вернадський виїхав тимчасово за кордон, а Деборін був відсторонений від керівництва створеного їм Інституту філософії та редакції журналу «Під прапором марксизму». В 1933 році в тому ж «Віснику» з'являються стаття Вернадського «З приводу критичних зауважень акад. А.М. Деборіна» та відповідь «Критичні зауваження на критичні зауваження акад. В.І. Вернадського». В них Вернадський визначає свій світогляд як «філософський скептицизм», відстоюючи право на свободу наукової творчості, обираючи ті філософські підходи, що будуть плідними щодо наукових відкриттів. Деборін не може угамуватися, звинувачуючи вченого в тому, що той «зневажливо і зверхньо» ставиться до «нашої філософії», і йому необхідно «зайнятися серйозним вивченням класиків марксизму-ленінізму».

В.І. Вернадський міг собі дозволити певне вільнодумство у виборі власного світогляду, з огляду на затребуваність його наукових розробок, які використовувались керівництвом СРСР насамперед з метою нарощування військового потенціалу. Для інших науковців, письменників та пересічних громадян СРСР після «статті трьох» (Мітіна, Юдіна та Ральцевіча) й «докорінного перелому» на «філософському фронті» (1931) такого вибору вже не залишалось. Філософія остаточно перетворюється в політичну ідеологію. Новий лідер радянської філософії М.Б. Мітін (Гершкович) проголошує діалектичний матеріалізм єдино правильним світоглядом, який повинен бути у віддану зброю в руках партії для критики будь-яких антипартійних течій і ухилів від генеральної лінії.

УДК 133.5:54 «18/20»

ФЕНОМЕН АЛХІМІЇ У СЦІЄНТИСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

К. М. Родигін

Аналіз автодефініцій феномена західної алхімії показує, що принаймні протягом періоду III–XVII ст. родова ознака дефідента варіюється фактично в межах трьох основних понять: «мистецтво», «наука», «частина натуральної філософії». Хоча з погляду сучасності ці поняття видаються доволі різними, в дискурсі алхімії вони зовсім не є взаємовиключними – в деяких авторів зустрічається декілька понять водночас, що свідчить про комплексний та неоднозначний характер феномена, принаймні, виражену неоднозначність його розуміння. Подібна ситуація спостерігається й надалі та знаходить розвиток у пізніших визначеннях, даних дослідниками феномена, однак привертає увагу повторювана ознака «науковості» – у варіантах від «протонауки» або навіть «лженауки» до «науки, що навчає способів перетворення елементів» (М. Грушке) або однієї з форм позауніверситетської «науки» Середньовіччя (Л. Февр), – «таємних наук», що називалися то науками, то мистецтвами. У деякі дефініції очевидно вплетено терміни в дусі модерного окультизму, а попри означення алхімії як «науки» вона є принципово протиставленою науці хімічній (та й новочасній науці взагалі): «Алхімія – наука, за допомогою якої можна не лише розкласти та скласти знову речі (як це робить хімія), а й змінити та піднести сутність їх природи і трансмутовати їх з однієї в іншу» (Ф. Гартман). Загалом така ситуація очевидно свідчить про неоднозначність розуміння самого поняття «наука» у цих визначеннях.

Автори XVIII ст. жорстко протиставляли «нову хімію» «старій алхімії», визначивши останню як псевдонауку та цілковито ототожнивши її з сумнівною практикою фабрикації золота. Терміни «хімія» та «алхімія», що до того певний час

були синонімами, перестали бути такими. Така радикальна постановка питання видається закономірним наслідком прагнення представників нової науки відмежуватися як від «темноти» та ірраціональності алхімічної думки, так і від її вельми неоднозначного іміджу в соціальному сприйнятті. Відтак, пише сучасний дослідник Л. Принчипе, алхімія була необхідною модерній та раціональній експериментальній науці як образ «іншого», в опозиції до якого остання могла визначатися й самостверджуватися.

Пізніше, в роботах Ю. Лібіха (XIX ст.), знаходимо інший варіант рецепції алхімії в сцієнтистському контексті: тут вона, навпаки, постає як «та сама хімія» (звісно, з поправкою на реалії Середньовіччя). Проте цілковите ототожнення алхімії з хімією та відповідне ігнорування специфічних ірраціональних аспектів першої становить ризик неадекватної оцінки феномена. Зокрема, висловлена проф. І. Канонніковим у нарисі «Алхімія та сучасна наука» (1886 р.), думка, що «алхімія завжди була строго науковою концепцією, оскільки задавалася раціоналістичним поясненням перетворень матерії. Ніде в ній ... диво не має місця», нині видається щонайменше полемічною. М. Еліаде критично оцінює історико-хімічні інтерпретації герметичного мистецтва: «Алхімія належить до того, що створено донауковим мисленням, і історіограф сильно ризикував би, зображуючи її як рудиментарний етап хімії, тобто ... профанну науку».

Проте можна констатувати, що серед форм знання, які не належать до нині визнаної царини «наукового», алхімія є однією з найбільш впорядкованих. На думку українського дослідника І. Чорноморденка, можливо, принципова відмінність алхімії від наукового знання взагалі зводиться до рівня аксіологічних настанов.

Основні варіанти «хімічних» інтерпретацій алхімії вдало узагальнює В. Рабинович: «алхімія – ніщо; алхімія – недохімія; алхімія – та сама хімія». Втім, цей ряд має продовження – четвертий ракурс, що лежить поза межами академічного дискурсу, але існує в тісному зв'язку з ним як його паранаукова опозиція: «алхімія – гіперхімія». Його яскравим представником цього напрямку є президент Французького алхімічного товариства на межі XIX–XX ст., редактор журналу «l'Hyperchimie» Ф. Жолліве-Кастелло, за поглядами якого наукова хімія перебуває у примітивній фазі розвитку порівняно з алхімією, отже, остання є не минулим, а майбутнім цієї науки.

Близьким варіантом бачення алхімії починаючи з XIX ст. є спроби надати їй новочасної наукоподібності – поєднати традиційні опінії герметиків із вільною інтерпретацією новітніх відкриттів хімічної науки. Зокрема, за спогадами французького історика Л. Фіг'є, в середині XIX ст. алхімік, ім'я якого автор воліє не називати, у бесіді з ним обстоював ідею трансмутації металів, поширюючи на них поняття ізомерії. У подібному дусі можна розглядати роботу американського інженера С. Емменса над «аргентауромом» та алхімічні студії шведського письменника А. Стріндберга.

Повертаючись до питання визначення алхімії як науки, слід резюмувати, що попри наявний в алхімії специфічний «наукоподібний» характер праксіологічного ставлення людини до світу, вона може вважатися наукою радше лише в старому, додекартівському, добеконівському, доньютонівському сенсі. Така «наука» є більше спорідненою з мистецтвом, ніж із сучасними природничими та гуманітарними дисциплінами. Проте, як зазначає сучасний дослідник С. Пахомов, образ «езотеризму-як-науки» було прийнято в різноманітних езотеричних, в тому числі й алхімічних, колах, що не прагнули й не прагнуть практикувати строгі експерименти в сцієнтистському дусі.

У XX ст. образ ученого в масовій свідомості міфологізується й набуває, зокрема, рис архетипізованої та амбівалентної фігури алхіміка, чаклуна, мага – Фауста і Франкенштейна в одній особі. Нової актуальності набуває традиційний алхімічний афоризм «*Tam ethice quam physice*» в контексті застереження найвідомішого алхіміка XX ст. Фулканеллі щодо небезпек «науки, не обтяженої совістю».

Обернення модерної утопії «нескінченного прогресу» (М. Еліаде) антиутопією глобальних проблем людства закономірно спричиняє розчарування в раціоналістичному оптимізмі науки XIX ст., втрату віри у всемогутність науково-технічного прогресу та породжує протестні настрої, що поширюються на тлі формування глобального інформаційного простору. В контексті критики сучасної цивілізації Заходу подібне протиставлення може проектуватися в соціально-політичний дискурс і набувати своєрідного революційного звучання. Наприклад, на думку французького автора Б. Роже, сучасна наука слугує експлуатації спочатку природи, а згодом, відтак, самої людини. Алхімія ж, навпаки, завжди була «мистецтвом любові»: вона прагне не домінувати над природою, а діяти в гармонії з нею. Відтак старе ремесло та молода «антинаука» в соціальному дискурсі виражають одне й те ж – відмову від технократичної спеціалізації, ефективності у будь-яку ціну, меркантильного утилітаризму. «Алхімічний міф по суті є не таким далеким від тієї філософії, що надихає деяких сучасних критиків. Make love not technology... Вибір – між двома типами суспільства, поглядами на життя, концепціями влади».

Відтак феномен алхімії в сучасному світі набуває рис андеграундної субкультури, що посідає власну нішу в соціокультурному просторі Заходу. Хоча К. д'Іже, послідовник Фулканеллі, відстоюючи якісну своєрідність та автентичність алхімічної традиції в сучасному світі, й прагне принципово відмежувати алхімію Заходу від образів модерної науки, паранауки (наприклад, «гіперхімії») або цілковито спіритуалістичної практики, пошуки сучасних герметиків набувають різноманітних форм – від духовних технік на кшталт йоги – до паранаукових лабораторних дослідів із використанням найновіших винаходів природничих наук.

УДК 327.2

СОЦІАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В. О. Скворець

В сучасному світі відбуваються суперечливі зміни, що характеризуються, з одного боку, прогресом у науково-технічній, виробничій та інформаційній сферах, а з другого боку, посиленням соціальної деградації не лише соціальних груп та спільнот, а й цілих країн. Соціальні зміни в різних країнах світу, можна адекватно оцінити лише в контексті аналізу процесів соціальної еволюції. Г. Спенсер обґрунтував ідею соціальної еволюції, сутність якої полягає в розвитку соціального організму, ускладненні його структури, диференціації функцій його складових, посилення взаємодії між ними. Ідеї соціального організму і соціальної еволюції сприяли формуванню теорії структурного функціоналізму, але у вченні Г. Спенсера не враховувалася творча роль людини у творенні суспільства, основним фактором визнавалися еволюційні процеси.

О. Зінов'єв констатує, що всі відомі теорії соціальної еволюції виходили з явного і неявного погляду на еволюцію людства як на стихійний і невідконтрольний волі та свідомості людей природно-історичний процес. Але в другій половині XX століття відбувся еволюційний перелом, соціальна сутність якого полягає, по-перше, в переході людства від епохи суспільств до епохи надсуспільств, по-друге, в перетворенні історичного процесу зі стихійного та некерованого в проєктований та керований [1, с. 290, 455]. За оцінкою вченого, будівництво соціалізму в СРСР було першою успішною спробою керованої соціальної еволюції, а потім ініціативу перехопив Захід, нав'язуючи країнам усього світу свою модель соціальної еволюції.